

Наталія БАМБУРАК,

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів

СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНИХ РИЗИКІВ ТА ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНИХ ДЕСТРУКЦІЙ В ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ ТА МЕДИЧНОЇ СФЕРИ

Професійні ризики, що виникають в професійній діяльності, спричиняють проблеми в балансі між позитивними та негативними змінами в особистості фахівця. Тому за умов дисбалансу, в сторону негативних зреалізовується розвиток професійно-особистісних деструкцій, як негативної видозміни продуктивності профдіяльності та взаємодії, а саме: зниження ефективності профактивності, формування негативних особистісних якостей та погіршення здоров'я, а відтак порушення особистісної цілісності.

***Ключові слова:** ризик, професійний ризик, професійно-особистісна деструкція, профдіяльність, екстремальні умови.*

Постановка проблеми у загальному виді. Професійна діяльність фахівців медичної та соціально сфери, незалежно від виду задіяння професійних обов'язків, належить до групи професій із підвищеною моральною відповідальністю за життя та психофізичне здоров'я як окремих клієнтів, так і груп населення та суспільства загалом. Окрім того, профактивність сприятливо впливає на розвиток спеціаліста, але попри позитивний аспект, будь-яка діяльність та виконання відповідних професійних обов'язків, може спричинити достатньо складні емоційно не комфортні відчуття в особистості, а відтак зреалізування специфічного професійного ризику, коли відбувається соціально-психологічний та медичний контакт з клієнтами, що зазнали дії травмуючих подій.

Тому стресові ситуації, у які спеціаліст може потрапляти чи не щодень, надаючи відповідну кваліфіковану та невідкладну допомогу, спричиняють особистісну незахищеність, актуалізацію власних переживань, що здійснюють негативний вплив на його професійно-особистісну сферу.

За таких умов, і виникає професійний ризик, який знижує якість і продуктивність діяльності, суб'єктивне задоволення працею, а відтак заактуалізовуючи низку надзвичайно важких негативних наслідків для психічного здоров'я особистості, що в подальшому впливатиме на життєдіяльність особистості в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Теоретичним підґрунтям вивчення поняття професійних ризиків та професійно-особистісних деструкцій стали наукові доробки таких зарубіжних вчених як У. Бека, Е. Гіденса, К. Лау, Н. Лумана, О. Ренна та інших, а також вітчизняних – О. Яницького, В. Зубкова, В. Лук'янецького, В. Ібрагімова, С.Яковлева, А. Альгіної, Ю. Зубок, Е. Зеєра, Б. Лівехуд, Г. Шихі тощо, які досліджували явище ризику, що впливає на професійно-особистісну сферу людини. А також, наукові праці в дослідженні професійного становлення особистості та виробленні професійного індивідуального стилю діяльності, наступні науковці: К. Гуревич, Є. Климова, В. Мерлін, В. Рибалко, Ю. Трофімов, П. Гончарук, К. Платонов тощо.

Мета статті: обґрунтувати специфіку професійних ризиків та професійно-особистісних деструкцій в діяльності фахівців соціальної та медичної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багатогранний спектр професій, котрі існують в сучасному суспільстві, аналізуються через призму людського потенціалу, а відтак у профдіяльності завжди виокремлюються: прості працівники (допоміжний персонал), фахівці та екстра-професіонали. Тому будь-яка професія – це діяльнісна якість особистості, котра є значущою стрижневою характеристикою її ціннісного аспекту та супроводжується відповідним професійним ризиком, як ситуативною рисою активності особи, що відображається в невизначеності її результатів і можливих заактуалізованих несприятливих наслідків при виникненні неуспіху. Тому професійна діяльність працівників соціальної та медичної сфери задіює низку специфічних функцій,

які виокремлюються з типових та достатньо екстремальних умов сьогодення, що сприяють розвитку у них професійної майстерності, соціально-професійної компетентності та специфічної власної професійної взаємодії, а відтак стійкості до відповідних профризиків у даних професіях.

Професійні ризики завжди зумовлюють дві стратегії розгортання майбутнього: “успіх” чи “неуспіх” [1; 2]. Окрім того, сама ситуація ризику сприяє примноженню духовного і фізичного потенціалу особи, розвитку її творчого запалу, а такий синергетичний підхід є достатнім чинником професійно-особистісної самореалізації особистості. Професійний ризик у соціальній та медичній сфері умовно можна розділити на наступні групи: 1) ризик для життя і здоров'я при потужній дії екстремальних чинників; 2) ризик розвитку одного або декількох професійних захворювань з різним ступенем непрацездатності та медико-соціальним діагнозом [3]. Тому Ю.Зубок зазначив, що професійні ризики – це специфічне відображення умов життєдіяльності суб'єктів у стані переходу від ситуації невизначеності до ситуації визначеності або ж навпаки, а також самої профдіяльності в актуальних умовах (вибір, оцінка ймовірності досягнення передбачуваного результату) з урахуванням діючих морально-етичних норм [4]. Отож доцільно виокремити чотири типології професійних ризиків за певним критерієм:

суб'єкт дії та ризик (їхній ступінь взаємодії) (професійні ризики найближчого довкілля та такі, які є невід'ємними від суб'єкта);

ступінь відповідності професії (ризики депрофесіоналізації);

фази професійного буття суб'єкта, які закцентовують певні ризики (професійна адаптація, професійне зростання);

особливості індивідів, які відчувають дію професійних ризиків (індивідуальні, колективні, соціально-демографічні професійні ризики).

Окрім того, доречно зауважити наступну класифікацію різновидів професійних ризиків з позиції професійного буття (біографії) особистості наступні такі види: ризики входження в професійне поле, ризики професійної адаптації в полі (ризики перебування), ризики професійного просування [5].

Унікальність даної типології зазначає успішну стратегію розв'язання професійних проблем у циклі професійної біографії, а саме: суб'єкт занурюється у професійне поле, адаптується та поступово кар'єрно зростає. Але буває і зворотній шлях – вибування із професійного поля, депрофесіоналізація та дезадаптація, втрата професійного статусу, безробіття тощо [6]. Тому слід розрізняти два специфічних види професійних ризиків: апіорний (*прогностичний*) – це своєрідний очікуваний ступінь професійного ризику (привнесення шкоди здоров'ю фахівця, котра діагностується через процедуру атестації кваліфікаційних посад); – апостеріорний (*ретроспективний*) – це дійсний рівень професійного ризику (коефіцієнт частоти виникнення професійних захворювань та професійних затрат, а відтак і втрат) [7].

Фахівці досліджують три системи умов профдіяльності та їхній ступінь впливу на здоров'я особистості:

оптимальні умови праці, котрі взаємовиключають небезпечні дії, сприяючи розвитку передумов збереження позитивної працездатності;

допустимі умови професійної діяльності, які не перевищують дію негативних чинників згідно статичних гігієнічних нормативів, а певні функціональні видозміни, спричинені в процесі професійної активності, мають здатність до рекреації, відтак не здійснюють шкідливого впливу на стан здоров'я особистості працівника;

небезпечні умови, котрі перевищують гігієнічні профнорми та психофізіологічні фактори професійної діяльності, що сприяють розвитку функціональним змінам організму особистості, котрі спричиняють стійке зниження працездатності, відтак і негативні зміни у здоров'ї людини, а саме хронічні та гострі професійні захворювання (професійно-особистісні деструкції), які задіюють негативні взаємовідносини з найближчим довкіллям, погіршення та зниження ефективності професійної діяльності та порушення цілісності особистості професіонала [8].

Таким чином, під час оцінювання професійних ризиків, а зокрема у фахівців медичної та соціальної сфери, пропонують міжнародну “п’ятикрокову

модель”: 1 крок – передбачає ідентифікацію, кваліфікацію небезпек та професійно-особистісну деформацію, котра спричиняє виникнення профризиків; 2 крок – ранжування та оцінювання професійних ризиків; 3 крок – створення превентивних засобів, котрі сприяють ідентифікації, попередження, виключення або ж управління професійними ризиками; 4 крок – реалізація плану захисних засобів у подоланні професійних ризиків; 5 крок – перевірка та моніторинг, а саме оцінювання профризиків потрібно здійснювати регулярно [9].

Професійна діяльність спеціалістів медичної та соціальної сфери завжди межує з підвищеною відповідальністю за життєдіяльність та здоров’я клієнтів, груп осіб та суспільства загалом. Тому часто діючі стресові ситуації, котрі виникають при взаємодії фахівця з клієнтом, а також глибинне дослідження його проблеми, спричиняє негативні дії морально-психологічних факторів на здоров’я самого фахівця, як емоційного донора. Такими характеристиками їхнього впливу є [10]:

емоційне виснаження;

агресивність щодо клієнтів;

розвиток психосоматичних симптомоконплексів, а відтак і самого захворювання;

дисфункції в процесі харчування особистості (переїдання або ж втрата апетиту);

розвиток негативної самооцінки;

формування відчуття провини тощо.

Так, при виникненні стресу у професійній діяльності даних фахівців страждає і їхня інтелектуальна сфера, а саме відбувається зниження мислення та творчого потенціалу, а відтак і труднощі у прийнятті рішень. Варто також відмітити те, що короткочасна або ж довготривала дія стресу може спричинити виникнення психопатологічних рис, психосоматичних захворювань, які отримали назву “хвороби стресу” Вони виникають через невідповідність адаптивних можливостей особистості до вимог його професійної діяльності.

Отож наслідки стресу можуть зреалізовуватися на всіх рівнях життєвого функціонування людини: фізіологічному, емоційному, поведінковому, інтелектуальному, а відтак і на мотиваційному.

Окрім того, для спеціалістів вище зазначених сфер діяльності важливе значення має внутрішньоособистісний стрес, який може впливати на професійно-особистісний розвиток загалом, спричиняючи формування екзистенційної кризи, а саме невизначеності у найближчому майбутньому, оскільки сучасні умови сьогодення, породжують відчуття страху, постійної напруги, що суттєво знижує якість профдіяльності.

Таким чином, професійні ризики зацентровують два основних аспекти, а саме: 1) можуть задіювати особистісний розвиток професіонала; або ж 2) сприяти особистісно-професійній деградації. Отож важливо вчасно діагностувати дані ризики та навчатися їх спрямовувати у позитивне розвиткове русло. Так, розв'язання певного професійного ризику, залежить від уміння особистості зреалізовувати енергію власної кризи в конструктивні дії, а відтак і професійній діяльності. Окрім того, профризики доцільно обґрунтовувати ще як постійну пошуково-дослідницьку активність достатньо складних питань та проблем, вирішення яких сприятиме плануванню, моделюванню та проектуванню професійно-особистісного розвитку. Зокрема, наступні дослідники, які займалися вивченням проблеми професійного розвитку особистості, як Е.Зеєр, Б. Лівехуд, Г. Шихі та ін. зазначали, що рушійними силами формування та удосконалення професійної Я-концепції професіонала є протиріччя двоякого роду: 1) між особистістю, змістом її професійної Я-концепції і 2) зовнішніми умовами життєдіяльності, що обумовлені внутрішньоособистісними утвореннями [11].

Таким чином, професійні ризики, які виникають в професійній діяльності спеціалістів медичної та соціальної сфери, спричиняють проблеми в балансі між позитивними та негативними змінами в особистості фахівця. Тому за умов дисбалансу в сторону негативних, зреалізовується розвиток професійно-особистісних деструкцій, як негативної видозміни продуктивності

профдіяльності та взаємодії з учасниками даного процесу, а саме: зниження ефективності профактивності, формування негативних особистісних якостей та погіршення здоров'я, а відтак порушення особистісної цілісності.

Дослідниця А. Маркова обґрунтувала такі аспекти розгортання професійних деструкцій [12]:

1. Призупинення профрозвитку особистості фахівця, що спричиняється відчуттям рутинності, та втратою мотивів щодо освоєння нових способів, методів, технік діяльності у наданні відповідного виду допомоги клієнту.

2. Профдіяльність спеціаліста знаходиться на початковому рівні, а саме – “застрягання” в професійно-особистісному розвитку.

3. Негативні зрушення в професійній свідомості, а саме відбувається дезінтеграція профрозвитку, а відтак вибудовується своєрідна “віртуальна реальність” з її нереалістичними цілями, помилковими змістовими наповненнями професії.

4. Розвиток професійної зарозумілості, яка зреалізовує повну або ж часткову дезадаптацію до нових умов та способів профдіяльності, а також низький рівень профмобільності особистості.

5. Виокремлення та неузгодженість між напрямками профдіяльності, в результаті чого не заактуалізовується цілісний образ професійної свідомості, який органічно взаємодоповнює різноманітні методи, техніки та форми професійної діяльності наукових шкіл. Таким видом дисгармонії є фанатичне слідування ідеї “все знати” та невміння ґрунтовно задіювати методи наукового пізнання, в яких загалом не існує ні мети, ні змісту їхньої профдіяльності.

6. Згасання сформованих професійних знань, умінь, здібностей, мислення в процесі постійного їхнього застосування, які поступово автоматизовуються [12]. За таких умов, дана якість перестає розвиватися.

Таким чином, у розвитку професійної деформації особистості виокремлюють такі компоненти:

1. Задатки. Тобто людині притаманні ті професійні особливості особистості та риси характеру, які зароджуються ще у ранньому дитинстві (до

вибору професії), котрі можуть усвідомлюватися та заaktuалізувати відчуття гордості (наприклад: бажання допомагати іншим), або ж, навпаки, приховуватися та не усвідомлюватися (наприклад: надмірна цікавість приватним життям інших).

2. Сформована відповідна професійна деформація. Так, задатки сприяють у виборі певної професії, яка в подальшому запускає механізм розвитку професійно-особистісної деструкції, що розпочинається ще в профосвітньому процесі [13].

Окрім того, Е. Зеєр досліджуючи дану проблему в різних фахівців, обгрунтував тезу про те, що стрижневими причинами професійних деструкцій є одноманітність, рутинність або ж екстремальні умови актуальної профактивності, котрі призводять до притуплення профздібностей [11].

Важливим та специфічним видом професійної деформації особистості спеціалістів, котрі взаємодіють з клієнтами при здійсненні профдопомоги є синдром емоційного вигорання, який є наслідком багатьох вище обгрунтованих професійних ризиків у їхній діяльності. Даний синдром зреалізовує наступні аспекти:

емоційний (емоційна розбалансованість);

інтелектуальний (загальмованість мисленневих процесів, критичність у виробленні нових ідей);

соціальний (відчуження від соціального життя, труднощі при побудові нових взаємовідносин);

психосоматичний (відбуваються органічні зміни).

В. Бойко досліджує трикомпонентну модель даного явища, котрі пояснюють специфіку його протікання [14]:

Психічне напруження, як наслідок хронічної психоемоційної ситуації, ускладненої та надмірної відповідальності, які спричиняють динамічний механізм вигорання, котрий завжди супроводжується рутинністю та надмірною дією психотравмуючих факторів:

невдоволеність собою (як професіоналом, як особистістю, котра нездатна видозмінити психотравмуючі впливи, тому зреалізовується “емоційний перенос”);

відчуття “перебування у клітці” (безвихідність у ситуації при пролонгованій психотравмуючій дії певних чинників);

високий рівень тривоги та розвиток депресії (зреалізовується в особливих екстремальних умовах).

Резистенція (індивід старається уникнути негативних вражень та впливу зовнішніх чинників):

вибіркове неадекватне емоційне реагування (зміни настрою та його впливи на міжособистісні взаємовідносини);

морально-емоційна дезорієнтація (становлення байдужості у професійних взаємовідносинах);

розвиток явища “економія емоцій” (емоційна лабільність, відчуженість, холодність; редукація професійних обов’язків (згортання профактивності та бажання зменшити виконання власних професійних обов’язків).

Виснаження (зниження енергетичного та емоційного тону, дії нервової системи та всіх психічних ресурсів особистості):

емоційний дефіцит (автоматизм, емоційне спустошення за умов виконання професійної діяльності, котрі спричинюють негативні емоції (дратівливість, агресивність, грубість тощо);

емоційне відчуження (задіяння розвитку захисних механізмів у професійній інтерактивно-комунікативній взаємодії);

деперсоналізація (вибудовування деструктивних професійних взаємовідносин, розвиток цинічних взаємовідносин при здійсненні профобов’язків тощо);

психовегетативні та психосоматичні зрушення (відчуття негативного фізичного самопочуття, розлади всіх систем організму).

Таким чином, розгортання професійних ризиків – це втрата професійного статусу та професійного поля особистості. Професійна діяльність фахівців

медичної та соціальної сфери завжди межує з підвищеною відповідальністю за життєдіяльність і здоров'я клієнтів, заактуалізовуючи екстремальні умови, які сприяють розвитку професійно-особистісних деструкцій та захворювань, спричиненими професійними ризиками, а також і професійними кризами. Деструктивні порушення та зміни в професійному розвитку мають достатньо складну динаміку їхнього прояву, зокрема когнітивні, афективні, мотиваційні та поведінкові стереотипи є базовими негативними чинниками у процесі профдіяльності.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Ризик є стійкою компонентою будь-якої діяльності людини та має як і творчий, так і руйнівний аспект, що задіює адаптацію особи до ризикогенного середовища. Окрім того, ризик – характеристика стану особистості, а також соціальної чи професійної групи та соціуму загалом. Тому соціальний феномен “професійний ризик” має подвійне трактування, а саме зумовлення існування двох стратегій розвитку майбутнього (успішна або неуспішна). Відтак вони є завжди у професійному полі суб'єкта та супроводжують його впродовж усієї його професійної біографії. Аналіз теоретико-прикладних напрямів вказує на відсутність заходів щодо мінімізації професійних ризиків, тому дослідження даної проблеми є актуальним з позиції обґрунтування професійного поля конкретної профдіяльності.

Список використаної літератури

1. Красиков С. А. Исследования рисков в западной социологии. СОЦИС. 2008. № 9. С. 12–19.
2. Луман Н. Риск и безопасность. THESIS. 1994. № 5. С.4–160.
3. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность. THESIS., 1994. № 5. 215с.
4. Зубок Ю. А., Чупров В. И. Риск в сфере образования молодежи: институциональные и саморегуляционные механизмы управления. Вопросы образования, 2008. № 4. С. 31–55.
5. Зубков В. И. Социологическая теория риска. М., 2009. 230 с.
6. Вилдавски А., Дейк К. Теория восприятия риска: кто боится, чего и почему. THESIS., 1994. № 5. 350 с.
7. Чижма Д. М., Максименко С. Д. Аналіз теоретичних підходів до проблеми саморегуляції особистості. Актуальні проблеми психології. *Збірник*

наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Т. X, Вип. 4. Київ, 2008. 450 с.

8. Трунов Д. О. И снова о “профессиональной деформации”. *Психологическая газета*. № 6, 2004. С. 32–34.

9. Радіонова О. М. Конспект лекцій з курсу “Івент-технології”. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2015. 67 с.

10. Райкова Е. Ю. Терапия и профилактика профессионального выгорания представителей помогающих профессий. *Молодой ученый*. 2011. № 5. Т. 2. С. 92–97.

11. Зеєр Э. Ф. Психология профессий : учебн. пособие. Академический проект, 2005. 336 с.

12. Маркова А. К. Психологія професіоналізму. М. : Инфра, 2007. 280с.

13. Ковальчук В. І. Емоційне виснаження як провідна детермінанта синдрому вигоряння. Проблеми загальної та педагогічної психології. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*. К., 2001. 720 с.

14. Бойко В. В. Синдром “эмоционального выгорания” в профессиональном общении. СПб. : Питер, 1999. 105 с.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Матеюк О. А.

Бамбурак Н. М. Специфика профессиональных рисков и профессионально-личностных деструкций в деятельности специалистов социальной и медицинской сферы

Профессиональные риски, возникающие в профессиональной деятельности, вызывают проблемы в балансе между положительными и отрицательными изменениями в личности специалиста. Поэтому в условиях дисбаланса в сторону отрицательных, развиваются профессионально-личностные деструкции, как негативные видоизменения, а именно: формирования негативных личностных качеств.

Ключевые слова: *риск, профессиональный риск, профессионально-личностная деструкция, профдеятельность, экстремальные условия.*

Bamburak N. Peculiarity of Professional Risks and Professional – Personal Destructions in the Activity of Specialists in Social and Medical Spheres

Risk is a sustainable component of any human activity and has both a creative and a devastating aspect that involves a person’s adapting to a risky environment. In addition, risk is a characteristic of a person’s state, as well as of a social or professional group and of society as a whole. Therefore, the social phenomenon of "professional risk" has a double interpretation, namely the precondition of the existence of two strategies for the development of future (successful or unsuccessful). Therefore, they are always present in the subject’s professional sphere and accompany him throughout his professional biography. The analysis of theoretical and applied areas indicates that there are no measures to minimize occupational risks, in particular for specialists in the social and medical spheres, therefore the study of this problem is relevant from the point of view of the substantiation of the professional sphere of a particular professional activity. Under such conditions, professional development is a continuous process of formation of a specialist’s

personality, increasing his professional competence and skills, which in turn involves the identification of individual techniques, methods, means of positive professional actions, and, therefore, his specific, individual style of activity. The latter is interpreted as behavioral patterns that are adequate to a particular situation and are implemented through the professional suitability of the individual. Thus, the individual style of activity is interpreted from two positions: 1) this is an invisible feature, which should be disclosed, applying the versatility of professional techniques; 2) this is the property of an individual, which develops in the process of direct activity.

Investigating the problem of the emergence of risks of professional biography of subjects there is singled out: a professional sphere, the risks of professional staying and growth. The negative aspect of deploying professional risks is the loss of professional status and professional background. The destructive violations and changes in the professional development of specialists have a rather complex dynamics of their manifestation, in particular cognitive, affective, motivational and behavioral stereotypes are the basic negative factors in the process of their professional activity.

Occupational risks that arise in the professional activity of specialists in the social and medical spheres, cause problems in the balance between positive and negative changes in the personality of a specialist. Therefore, in the conditions of imbalance in the negative direction, the development of professional and personal destructions as a negative modification of the productivity of the professional activity and interaction with the participants of this process is realized, namely: reduction of the effectiveness of the professional activity, the formation of negative personal qualities and the deterioration of health, and thus the violation of personal integrity.

Key words: *risk, professional risk, professional-personal destruction, professional activity, extreme conditions.*